

mi küldetést teljesít. Hozzárul ahhoz, hogy jobban, mélyebben megismerjük a második világháború alatti szovjet—magyar emberi kapcsolatokat, megértsük azokat a körülményeket és problémákat, melyek befolyással voltak a magyar frontpropagandisták munkájára, akik szovjet, lengyel, csehszlovák és magyar földön a politikai meggyőzés, az erkölcsi nevelés békés eszközeivel és módszerei-

vel vették ki a részüket a fasiszmissal vívott élet-halál küzdelemből.

Herencsár Lajos könyve méltán váltotta ki a társadalmi érdeklődést és elismerést. Munkája értékei vitathatatlanok és nem halványítják azok a pontatlanságok, tévedések sem, melyeket gondosabb szerkesztői és lektori odafigyeléssel el lehetett volna kerülni.

Godó Ágnes

FEGYVERREL A HAZÁÉRT Magyar ellenállási és partizánharcok a második világháború idején

(Kossuth Könyvkiadó—Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1980. 295 o.)

A magyar ellenállási és partizánharcok irodalma felszabadulásunk 35 éves jubileuma tiszteletére jól szerkesztett, jelentős tudományos művel gazdagodott. A Magyar Partizán Szövetség és a könyv szerkesztői (Dombrádi Lóránd és Nagy Gábor) a munkával több célt kívántak megvalósítani: egyrészt az újabb kutatási eredményeket is felhasználva szintézist adni a téma iránt érdeklődő olvasóknak és a kutatóknak, másrészt segíteni a pedagógusok hazafias-nevelő munkáját, a történelemtanítást és a helytörténeti kutatásokat.

A könyv tíz tanulmányt tartalmaz. Ezek átfogó képet adnak a fasiszmus ellen küzdő magyar ellenálló csoportok, a különböző partizánegységek történetéről, bemutatják hol és hogyan küzdöttek magyarok saját hazájukban és Európa számos országában a népek szabadságáért, s hogy miért nem volt lehetőség nagyobb méretű fegyveres ellenállás szervezésére akkor, amikor a fasiszmissal szemben álló haladó gondolkodású emberek Európa szinte minden leigázott országában, sokszor még reménytelennek látszó helyzetekben is, fegyverrel harcoltak a fasiszta megszállók ellen.

A könyv megérteti, hogy a hivatalos politikai frázisok hogyan mérgezték meg a közgondolkodást, a Csonka-Magyarországot sirató „bűsmagyarok” miért kiáltották ki messiásnak az országgyarapító vezért, s a nemzet „talajgyökereit” pusztítóknak azokat, akik a marxizmus eszméivel felvértezve világosan látták a népek szabadságának útját. A leghaladóbb polgári rétegek még az utolsó órákban is vonakodtak a Vörös Hadsereggel való

együttműködéstől, féltették hazájuk évszázadokkal elmaradott feudális rendjét. A Kommunisták Magyarországi Pártja, a Béképárt és az általa vezetett erők voltak csak képesek szervezeten, határozottan és a végéig ismeretében az élet-halálharc vezetésére.

A könyv előszavában *Fehér Lajos* hangsúlyozza, hogy „a magyar partizánok harca — létszámukat tekintve — idehaza és külföldön katonai értelemben nem volt nagy jelentőségű. Politikai-erkölcsi szempontból számunkra mégis nagy értékű.” Horthy fasiszta rendszere, amelylyel szemben az ellenállók hazai korszakmú, de elszánt csoportja küzdött, antidemokratikus, elnyomó, jól megszervezett, kegyetlen rendszer volt. A magyarországi ellenállás következetes harcosai a kommunista párt kipróbált tagjai voltak, akik készek voltak életüket is áldozni az igazságos harc győzelméért. A magyar antifasiszta mozgalom egyik sajátos vonása, hogy a külföldi országokban küzdő magyar fegyveres antifasiszták száma — mintegy nyolcezer fő — felülmúlta az itthoni partizánmozgalomban részt vevők számát. A hadtörténeteszek adatai alapján Magyarország akkori területén 38 különböző erejű és jellegű partizáncsoport működött. A résztvevők száma kb. 6000—6500 fő volt. Az eddig megjelent számos munka után a most megjelent tanulmánykötet mondja ki először azt a fontos megállapítást, hogy a passzív népi ellenállásnak is megvolt a maga történelmi jelentősége és szerepe magyar földön. Hatása a háború befejező szakaszában sokkal nagyobb volt, mint ahogy eddig azt elismertük.

Pintér István történész „A magyar kommunisták szerepe a fegyveres ellenállás előkészítésében és megszervezésében” című tanulmányában az ellenállási mozgalom mozgatóerőit, nemzeti és internacionalista jellegét vizsgálja. Magyarországon fegyveres ellenállásra csak akkor kerülhetett sor, amikor az ellenállás egyéb formáiban már kibontakozott a nemzeti összefogás. A Magyar Front zászlóbotását antifasiszta demonstrációk követték és az 1942. március 15-i tüntéstől kezdve egyre határozottabban és aktívabban hatottak az ellenállás irányában. A párt mindent megtett a fegyveres ellenállás kibontakoztatása érdekében, de ennek tényleges feltételei csak 1944-re értek meg. Az 1944. március 19-i német megszállás után a kommunisták széles nemzeti front megteremtését tűzték ki célul, és egyidejűleg sürgették a fegyveres harc megkezdését is.

Gazsi József „Antifasiszta ellenállás és felkelés Magyarországon” címmel a kommunista párt által kezdeményezett és szervezett ellenállást mutatja be a háború kitörésétől kezdve. Jóllehet a Vezérkari Főnökség hírhedt hadbíróságának tömegesen hozott halálos ítéletei elsősorban a kommunisták sorait gyengítették, az antifasiszta mozgalmat felszámolni mégsem tudták. A német megszállás még jobban nehezítette, de elkeseredettebbé is tette a fasiszták elleni harcot. Az SS, a Gestapo és a biztonsági szolgálat egymással versenyezve indított hajtóvadászatot a hazafiak ellen. Az elesettek, lebukottak helyét azonban mások foglalták el és folytatták a küzdelmet a fasiszták ellen.

A Marót csoport által felrobbantott Gömbös-szobor jeladás volt a fasizmus elleni fegyveres harc megindítására. A nyilasok Városi Színházban tartott nagygyűlésének szétrobbantása után egymást érték a fegyveres támadások az SS és a Wehrmacht magyarországi vezetői ellen. Aktivizálódtak a KP által szervezett Gyórfy- és Eötvös-kollégista ellenálló csoportok. A budapesti partizáncsoportok és a Kisegítő Karhatalmi Alakulatok (KISKA-egységek) antifasisztái több harcfeleladatot is hajtottak végre. Ezek legnagyobb értéke természetesen nem lehetett a magyarországi hadműveletek befolyásolása, de meghatározott erkölcsi és politikai hatásuk volt a tömegekre.

Tóth Sándor hadtörténész „Magyar katonák Buda felszabadításában” címmel írt tanulmányt. A legjelentősebb egység, amely a kiugrási kísérlet kudarcát után szerveződött töredék alakulatokból, a Budai Önkéntes Ezred volt. Magvát a 10. hadosztály alakulatai képezték Variházy Oszkár alezredes (a néphadseregben ve-

zérőrnagy) parancsnoksága alatt. A szovjet hadsereg oldalán 1945 január végétől harcoltak magyar önkéntes századok. A szovjet parancsnokságok teljes bizalommal és barátsággal fogadták az átállt magyar katonákat, hogy részt vegyenek fővárosuk felszabadításában. Az egységek nyilvántartásának hiánya sajnos nem teszi lehetővé a magyar századok és a harcban elesettek számának megállapítását. A feltárt adatok szerint a budai felszabadító harcokban mintegy 600 magyar katona halt hősi halált.

Kis András „A magyar honvédség megalakulása és harca a fasizmus ellen” címmel írt tanulmányt. A szovjet felszabadító hadsereg harcselekményei a nagyvárosok közül elsőként Debrecen szabadtították fel, azt a várost, ahol az 1849. évi országgyűlés kimondta a Habsburg-háztól való elszakadást. A románok sikeres átállását követően még mindig nem alakult meg a hadifoglyokból a magyar légió, amelynek szervezését annyira szükségesnek tartották a Szovjetunióban élő antifasiszták. Az 1944. december 22-én Debrecenben megalakult ideiglenes magyar kormány december 28-án hadat üzent a fasiszta Németországnak. Nem volt azonban katonai alakulata, fegyverzete, lőszere, ellátása. Az 1945. január 20-án megkötött fegyverszüneti megállapodásban a debreceni kormány nyolc hadosztály felállítását vállalta. E tervek végrehajtása azonban számos objektív nehézségbe ütközött. A Legfelsőbb Főparancsnokság utasítására a 2., 3. és 4. Ukrán Front parancsnoksága hadifoglyokat és antifasisztákat adott át a magyar kormánynak a felállítandó új magyar hadseregbe. A jászberényi hadifoglytáborban megindult az 1. gyaloghadosztály, Debrecenben pedig a 6. gyaloghadosztály szervezése. A megalakult magyar vasút- és híradóépítő alakulatok katonái a háború végéig kivették részüket a 2. Ukrán Front keretében a vasútvonalak, telefonösszeköttetés stb. helyreállításában Rahától a morvaországi Brnoig, illetve Északkelet-Ausztriáig.

Harsányi János „Magyarok a szovjet partizánmozgalomban. Szovjet és magyar partizánok közös harca 1941—1945” című tanulmányában vázolja a szovjet partizánmozgalom főbb vonásait. Bemutatja, hogy az 5—10 fős, gyorsan mozgó, jól álcázott kis csoportoktól az 5000 főt is elérő partizán magasabbegységekig hogyan küzdöttek a hazafiak az ellenség hátában, és a fasiszta megszállóknak egyetlen percnyi nyugtot sem hagytak Belorusszia, Ukrajna területén, Leningrád, Moszkva, Kalinyingrád, Szmolenszk, Brjanszk, Orel stb. térségében. Hangsúlyozza a szovjet partizánmozgalom internacionalizmusát,

rámutat, hogy a hitleristák által megszállt országok sok-sok állampolgára csatlakozott a szovjet hadsereghez. Nemzeti egységeikben több ezer külföldi vett részt a szovjet hadsereg állományában a szovjet föld, majd később saját hazájuk felszabadításában.

A Szovjetunió területén harcoló magyar hadsereg több alakulatát vetették be 1941-től partizánok elleni harcra, partizánvadász egységekben. Közülük számosan felismerték, kik az igazi ellenségei a magyar népnek. A partizánokkal együttműködők, vagy szökésre készülők közül igen sokat elfogtak és agyonlőttek. Akiknek sikerült a szovjet egységekhez átállni, azok közül számosan részt vettek Kovpak, Szaburov, Naumov, Fjodorov, Versigora és a partizánháború más legendás hősei által vezetett partizánegységek harcaiban. A partizánok kiképzésében, politikai nevelésében eredményesen fáradoztak a Szovjetunióba emigrált magyar forradalmárok, így Rudas László, Nemes Dezső, G. Fazekas Erzsébet, Andics Erzsébet, Illés Béla, Kassai Géza, Gábor Andor, Ék Sándor és sokan mások. Többen a szovjet hadsereg magasrangú tisztjeiként oktattak az antifasiszta iskolákban. A fogolytáborokból több partizán csoport szerveződött. Sikeres akciókat hajtott végre az Uszta Gyula — Priscsepa által vezetett Rákóczi-egység, amely hidakat, vasúti szerelvényeket robbantott fel. Szőnyi Márton és Dékán István ejtőernyős csoportjának sajnos nem sikerült a vállalkozása.

Nógrádi Sándort és csoportját Szlovákia déli részén dobták le ejtőernyővel, tevékenységüket Salgótarján térségében fejttették ki. Működésük során számos esetben ellenséges túlerővel szemben kellett felvenniük a harcot. Súlyos veszteségek árán is kitartva egyesültek a szovjet és román csapatokkal.

Godó Ágnes hadtörténész négy tanulmányban dolgozta fel a magyarok részvételét a lengyel, a csehszlovák, a jugoszláv, az olasz és a dán partizánmozgalomban, illetve, az angol a svájci, a svéd, a török, a vatikáni németellenes propaganda- és felderítő munkában. Első tanulmányában a hagyományos lengyel—magyar barátság második világháború alatt megnyilvánuló eseményeit foglalta össze. Az 1939. évi lengyel tragédia után a felbomló és menekülni kényszerülő hadsereg több ezer katonáját fogadta be hazánk. Később, 1944-ben, a Lengyelország területén átvonuló horthysta magasabbegységek (az 5., a 12. és a 23. tartalék hadosztály) nagyon sok esetben nem is titkolva nyújtottak segítséget a lengyel ellenállóknak és felkelőknek.

Szlovákiában Tiso partizánelhárítási

akciója sem csökkentette, inkább erősítette az ellenállást. Az 1944. augusztus 29-én kirobbant felkelés központja Besztercebánya lett. A hivatalos Horthy—Magyarország a szlovák felkelést nem támogatta, de nem is támadta. A Szovjetunióból érkezett ejtőernyős csoportokban több magyar is érkezett a szlovák felkelés területére.

A Kozlov-csoportból alakult partizán dandár egyik osztagparancsnoka Grubics Zoltán, politikai komisszárja Fábry József volt. Grubics halála után a parancsnok a szlovákiai Adler Károly lett. A „Halál a fasiszmusra” nevet viselő partizánbrigádnak is sok magyar harcosa volt.

Bácskában, Újvidék térségében a hitleri fasiszták magyar csatlósai által, a csendőrség közreműködésével végrehajtott vérfürdő, Teleki Pál öngyilkossága ráébresztette a magyarokat, hogy honfoglalás helyett valami más, joggatlan dolog történik. Sok jugoszláviai magyar vonult a kommunista párt hívására Tito táborába, hogy harcoljon a fasiszták ellen. Hírnevet szerzett a felszabadító harcok során a Petőfi Zászlóalj, amely dandárrá szerveződve, parancsnoka Kis Ferenc és sok társának halálával beírta magát Jugoszlávia történetébe. A magyar internacionalisták közül igen sok hivatásos tiszt, sőt a Kis János altábornagy vezette ellenálló csoport néhány tagja is harcolt később a jugoszláv nép ügyéért és áldozta fel életét is.

Angliában a Magyar Légión toborzott antifasisztákat a kivándorolt négyezer magyar közül. Károlyi Mihály és felesége több beszédben szólította fel harcra honfitársaikat (saját gyermekük is e küzdelemben halt hősi halált). Az angol mozgalomnak politikai jelentősége mellett voltak Magyarországra átdobott és itt elfogott hősi halottai, mint például a nyilasok által kivégzett Szenes Hanna, az angol légiőr 23 éves hadnagya.

A semleges országokban is megélenkült a hitleri Németországgal szembeni ellenállás. A nemzetközi ellenállás egyik központja Svájc lett, itt dolgozott Radó-Sándor földrajztudós „Dóra” fedőnevű felderítő-hírszerző központja is. Több európai ország ellenállási mozgalmában részt vevő magyarok szerepéről első ízben Godó Ágnes tanulmányaiból kapunk átfogó képet.

Pécsi Anna „Magyar ellenállók és partizánok Franciaország és Belgium antifasiszta küzdelmeiben” címmel írt összefoglalást. Franciaország Lengyelország után esett a villámháborús győzelem-mámorban úszó fasiszta hadigépezet áldozatául. A kollaboránsok elárulták a francia népet, de a hazafiak felvették a harcot és folytatták a végső győzelemig.

Magyarországról a Horthy-fasizmus néhez éveiben sok tízezren vándoroltak Franciaországba munkát keresni. Az 1919-es proletárforradalom bukása után emigrált magyar kommunisták mellett a Spanyol Köztársaság veresége után átmenekült magyarok is megtalálták a kapcsolatot a francia hazafiakkal. Az erdőkben szerveződő csoportok — a maquisard-ok — állandó rettegésben tartották a megszállókat és tiszteletet vívtak ki e névnek az egész haladó Európában. A Vörös Hadsereg 1943. évi győzelmei jelentős ösztönzést adtak a mozgalomnak, mely egyre több franciaországi magyart vont körébe. 1944-ben már 20 magyar fegyveres csoport működött. Az 1943. novemberi Manouchian-per világszerte ismertté vált, ebben három hónapi kínvallatás után 23 „idegent”, köztük három magyart, Boczor Józsefet, Elek Tamást és Békés (Glasz) Imrét gyilkolták meg. A partizán (maquis) csoportokon kívül a bányavidékeken magyar Bányász ellenállócsoporthoz végeztek felvilágosító, szabotázs- és fegyveres harci tevékenységet. Belgiumban szintén sok emigráns élt, akikből több ellenálló csoport szerveződött. A Compagnie Hongroise (magyar század) tagjaiból harmincan estek el a fasisztákkal vívott elkeseredett küzdelmekben.

Az ismertetett tanulmánygyűjtemény a Magyarország területén és Európában kibontakozott antifasiszta ellenállási mozgalom sokszínű elemzését nyújtja. Magyarország sajátos helyzetének ismertetésével tárja fel azokat a körülményeket, amelyek az ellenállási mozgalom lehetőségeit behatárolták, vagyis igyekszik választ adni arra a kérdésre, miért volt

kisebb méretű, mint a hitleri megszállás alatt álló más európai országokban.

Pozitívuma a könyvnek, hogy részletesen tárgyalja a magyar kommunisták szerepét az antifasiszta mozgalom, valamint a fegyveres ellenállás előkészítésében és megszervezésében, a budapesti és vidéki csoportok tevékenységének irányításában. Újszerűen szemlélteti az antifasiszta harc és a demokratikus átalakulás szükségzerű összekapcsolódását.

A kérdés ilyen módon történő feldolgozása — a Magyarországon és Európában vívott harcok párhuzamos bemutatása — minden eddigi kiadvénynál teljesebb képet ad a magyar antifasiszta mozgalomról és fegyveres ellenállásról.

Rendkívül értékes a kötet illusztrációs anyaga. Jó néhány eddig ismeretlen fénykép, dokumentum szerepel a tanulmányok mellett, és több térkép mutatja, hol küzdöttek partizánok itthon és külföldön, hol harcoltak a Budai Önkéntes Ezred katonái Buda utcáin, hol voltak az ellenálló csoportok támaszpontjai. Jelentős segítséget ad a könyv végén található névmutató.

Antifasiszta hagyományaink további kutatása és feltárása, értékeinek gondos ápolása fontos feladata internacionalista, hazafias nevelőmunkánknak. A fasizmus újjáéledt számos országban. Rendkívül fontos tehát annak megértése, hogy a fasizmus nem csupán múlt, hanem napjainkban is jelentkező veszély.

A kötet ötletes nyomdattechnikai és szerkesztési megoldásai nemcsak kiemelik a gazdag tartalmi mondanivalót, hanem fel is keltik az olvasó érdeklődését a könyv iránt.

Windisch Aladárné

CSENDES LÁSZLÓ

TÉRKÉPHISTÓRIA

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1980. 189 o., 14 t.)

Tapasztalható, hogy az elmúlt években egyaránt növekszik az érdeklődés szakemberek, laikusok és gyűjtők körében térképeink (térképmásolataink) térképírásunk, a térképkészítés technikája és az elkészült térképszelvényeken fellelhető gazdag források szakszerű felhasználása iránt. Az érdeklődés fokozódásá-

nak talán az az oka, hogy az elmúlt évtizedekben szerencsésen egybeesett ez egyre terebélyesedő helytörténeti kutatási igény természeti értékeink védelmével, felújításával, valamint az a felismerés, hogy történelemkutatásunkban régi térképeink alaposabb feltárása hozzásegíthet bizonyos hipotézisek igazolásához,